

TOHIR MALIKNING «ALVIDO, BOLALIK» QISSASIDA UZILGAN BOLALIK
POETIKASI.

Shahnoza Yoʻldosheva
Qarshi davlat universiteti tadqiqotchisi

ИНФОРМАЦИЯ О
СТАТЬЕ

АННОТАЦИЯ:

ИСТОРИЯ СТАТЬИ:

Received: 29.09.2026

Revised: 30.09.2026

Accepted: 01.09.2026

КЛЮЧЕВЫЕ
СЛОВА:

Tohir Malik, «Alvido, bolalik», bolalik, bola ruhiyati, Asror, Salim, Qamariddin, Keldiyorovlar, badiiy makon, psixologizm, konflikt, antiteza, poetika..

Maqolada Tohir Malikning «Alvido, bolalik» qissasida bolalikning tabiiy ulgʻayish bosqichi sifatidagi emas, balki ijtimoiy va ruhiy bosimlar ostida erta uzilgan holat sifatidagi badiiy talqini oʻrganiladi. Asror, Salim, Qamariddin hamda Keldiyorovlar oilasi bilan bogʻliq lavhalar asosida bola taqdiriga oila, muhit va kattalar munosabatining taʼsiri tahlil qilinadi. Sarlavha, uy va koʻcha qarama-qarshiligi, yoʻl motivi, konflikt, psixologizm va badiiy detalning oʻzaro aloqasi ochib beriladi. Qissaning detektiv shakli jinoyatni aniqlashdan koʻra, uning kelib chiqish sabablarini anglashga xizmat qilishi asoslanadi.

KIRISH

Bolalik haqidagi tasavvur adabiyotda koʻpincha begʻuborlik, quvonch va hayotga qiziqish bilan bogʻlanadi. Oʻzbek nasrida ham bu davrning shoʻx va hayotbaxsh qiyofasini yaratgan asarlar koʻp. Gʻafur Gʻulomning «Shum bola»si yoki Xudoyberdi Toʻxtaboyevning bolalar hayotini yorituvchi asarlarida qiyinchiliklar mavjud boʻlsa-da, bolalikning ichki quvvati va yumori saqlanib qoladi. Tohir Malikning «Alvido, bolalik» qissasida esa yozuvchi aynan shu begʻuborlikning yoʻqolish jarayoniga eʼtibor qaratadi.

Qissa 1989-yilda nashr etilgan boʻlib, unda voyaga yetmaganlar jinoyatchiligi, oila va tarbiya masalalari bir-biridan ajratilmaydi. Asarning oʻziga xos tomoni jinoyat hodisasining oʻzini markazga qoʻyish emas, uning ortidagi sabablarni izlashdir. Shu jihatdan qissa detektiv voqelikdan ijtimoiy-psixologik mushohadaga oʻtadi. Qahramonlarning harakati ortida eʼtibor, tushunish va yaqin inson izlash ehtiyoji borligi seziladi.

Mavzuning dolzarbligi ham shunda: qissa bolalar xatosini alohida hodisa sifatida emas, kattalar dunyosi bilan bogʻliq murakkab jarayon sifatida koʻrsatadi. Mazkur maqolada asarning janr tabiati, sarlavhasi, badiiy makoni, obrazlar tizimi, konflikt va psixologizmi bir butun poetik tizim sifatida koʻrib chiqiladi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tahlilda poetik, tarixiy-tipologik va qiyosiy yondashuvlardan foydalanildi. Obraz, konflikt, psixologizm, motiv, antiteza va badiiy makon tushunchalari asar materialiga tatbiq etildi. Badiiy makon va xronotopni izohlashda M. Baxtin, matnning ichki tuzilishini tushuntirishda Yu. Lotman qarashlari nazariy tayanch sifatida olindi. Asardagi qahramonlar, voqealar va badiiy detallar mazmunidan kelib chiqib tahlil qilindi.

ASOSIY QISM VA TAHLIL NATIJALARI

Tohir Malik nomi detektiv-sarguzasht yo'nalishi bilan bog'langan bo'lsa-da, «Alvido, bolalik»da jinoyatning o'zi yakuniy maqsad emas. O'quvchini voqeaga tortadigan sir ortida ancha jiddiy masala — bolaning jinoyat yo'liga qanday kirib qolgani turadi. Shu sababli qissaning detektiv qobig'i ijtimoiy mazmunni ochishga xizmat qiladi.

Buni qissaning boshidayoq sezish mumkin. Tarbiya koloniyasidagi bola bilan bog'liq suhbat voqeani oddiy jinoyat hikoyasidan kengroq doiraga olib chiqadi. Bola boshidan kechirganlarini boshqalarga ibrat bo'lishini istaydi. Demak, asar jinoyatni hayajonli voqea sifatida emas, undan xulosa chiqarish kerak bo'lgan insoniy fojia sifatida ko'rishga undaydi.

Asror taqdirida ham shu tamoyil kuzatiladi. Mirqosim bilan bog'liq hodisadan keyin qahramonning tashqi hayotidan ko'ra ichki holati muhimlashadi. «Uyqusiz tun»da sodir bo'lgan voqeaning uning xayolidan ketmayotgani, tinchlik topa olmayotgani jinoyatning ruhiy oqibatini ko'rsatadi. Muallif shu tarzda qahramonni faqat ayblash bilan kifoyalanmaydi; uni shu nuqtaga olib kelgan muhitga ham nazar tashlaydi.

«Alvido, bolalik» sarlavhasi qissaning eng muhim poetik belgilaridan biridir. Undagi «alvido» va «bolalik» so'zlari tabiatan bir-biriga zid tushunchalarni yonma-yon qo'yadi. Bolalik yaqinlik, himoya va ishonchni anglatadigan davr bo'lsa, alvido undan ayrilishni bildiradi. Qissada bu ayriliq tabiiy ulg'ayish natijasi emas. Qahramonlar hayotida bolalik qo'rquv, befarqlik va noto'g'ri muhit ta'sirida qisqaradi.

Sarlavhaning ma'nosi badiiy makon orqali yanada kengayadi. Asarda uy va ko'cha oddiy joy nomlari emas, ikki xil hayot tarzining qarama-qarshi qutblaridir. Uy bola uchun mehr va xavfsizlik manbai bo'lishi kerak. Biroq qissadagi ayrim bolalar o'zini tushunadigan odamni ko'chadan izlaydi. Natijada ko'cha ular uchun erkinlikdek ko'rinsa-da, aslida xavfli ta'sirlar makoniga aylanadi.

«Oxiri berk ko'cha» timsoli ana shu jarayonni umumlashtiradi. Ko'chaga kirib qolish faqat makon almashinuvi emas, bolaning hayot yo'nalishi o'zgarishidir. Dastlabki qadamlar kichik ko'rinsa ham, ular asta-sekin qaytish qiyin bo'lgan nuqtaga olib boradi. Shu jihatdan makon qahramon ruhiyati va taqdirining badiiy ifodasiga aylanadi.

Asror, Salim va Qamariddin qissadagi bolalar dunyosining turli qirralarini ko'rsatadi. Ularning har birining hayot yo'li alohida bo'lsa-da, umumiy nuqta mavjud: bola o'zini tushunadigan, unga to'g'ri yo'l ko'rsatadigan yaqin kishiga ehtiyoj sezadi. Muallif shu ehtiyojni ochib berish orqali jinoyatning ildizini faqat bolaning xarakteridan qidirmaydi.

Asrorning ruhiy holati bunga eng yaqqol misoldir. U sodir bo'lgan voqeadan keyin o'z ichiga tortiladi. Tashqi tomondan u voqealar ichida harakat qilayotgan qahramon bo'lsa, ichki jihatdan qo'rquv va aybdorlik bilan kurashayotgan o'smirdir. Shu ikki qatlamning birligi obrazni jonli qiladi.

Qamariddin esa bolaning himoyaga va e'tiborga ehtiyojidan foydalanadigan muhitni ifodalaydi. Uning pul va himoya bilan bog'liq va'dalari Asror uchun oddiy moddiy manfaat emas, balki tayanch topilgandek taassurot uyg'otadi. Shu sababli Qamariddinning ta'siri kuchli chiqadi: u bolaning aynan zaif joyiga kirib boradi.

Keldiyorovlar oilasi bilan bog'liq lavhalarda boshqa bir muammo ko'rinadi. Moddiy imkoniyat va tashqi sharoitning yaxshi bo'lishi bolaning ma'naviy ehtiyojlari ham qondirilganini anglatmaydi. Bu holat asardagi «moddiy to'kislik — ma'naviy bo'shliq» qarama-qarshiligini kuchaytiradi. Salim obrazi esa jarohat va ruhiy tushkunlik orqali bola hayotidagi og'irlikning boshqa ko'rinishini namoyon etadi.

Qissadagi konfliktni faqat jinoyat hodisasi bilan cheklash mumkin emas. Unda bola va oila, bola va jamiyat, bola va tengdoshlar o'rtasidagi ziddiyat bilan bir qatorda bolaning o'z ichidagi kurashi ham bor. Tashqi hodisa ichki iztirobni yuzaga chiqaradi, ichki iztirob esa qahramonning keyingi harakatlariga ta'sir qiladi. Shu sababli syujet sabab va oqibat munosabatiga quriladi.

Kompozitsiyaning o'ziga xosligi ham shunda: o'quvchi avval oqibat bilan to'qnashadi, keyin uning sabablarini anglay boshlaydi. Jinoyat yuzadagi keskinlikni ta'minlasa, bolalarning oilasi, munosabatlari va ruhiy holati voqealarning ichki qatlamini tashkil qiladi. Bunday qurilish kitobxonni tayyor xulosani qabul qiluvchi emas, sabablarni izlovchi ishtirokchiga aylantiradi.

Psixologizm esa ko'proq xatti-harakat va vaziyat orqali beriladi. «Uyqusiz tun»ning o'ziyoq Asror ruhiyatidagi bezovtalikni ifodalovchi kuchli detalga aylanadi. «Tomchi» bo'limida tabiat hodisasi qahramonning ichki holati bilan tutashadi. «Dard ustiga chiqqon»da suv va jasad bilan bog'liq xayollar voqea izining qahramon ongida saqlanib qolganini bildiradi. Yozuvchi bunday o'rinlarda bolaning ichki kechinmasini uzoq sharhlashdan ko'ra, uni badiiy holat orqali sezdiradi.

Qissa tilida qahramonlarning nutqi ularning ijtimoiy muhiti va xarakterini belgilovchi vosita sifatida ishlaydi. Bolalar va kattalar muloqotidagi ohang, so'z tanlovi va munosabatlar personajlar o'rtasidagi masofani sezdiradi. Tilshunoslik tadqiqotlarida asardagi disfemik va evfemik birliklar alohida o'rganilgani ham qissaning nutqiy qatlamiga e'tibor berish zarurligini ko'rsatadi.

Yozuvchi fikrni ko'pincha qarama-qarshi holatlar orqali kuchaytiradi. Uy va ko'cha, mehr va befarqlik, moddiy imkoniyat va ma'naviy yetishmovchilik, bolalik va majburiy ulg'ayish — bularning barchasi bitta markaziy g'oyaga xizmat qiladi. Badiiy tasvirda nasihatga ortiqcha o'rin berilmaydi; muallif vaziyatni ko'rsatadi va kitobxonni o'z xulosasiga olib boradi.

=====

Shu jihatdan qissaning uslubi keskin voqealar bilan psixologik kuzatuvni birlashtiradi. Jinoyatga oid lavhalardagi taranglik bilan qahramonning ichki sukuti yonma-yon keladi. Natijada asarning tili ham voqeani tezlashtiruvchi, ham ruhiy holatni chuqurlashtiruvchi vazifani bajaradi.

«Alvido, bolalik»ning asosiy poetik natijasi bolalikning oddiy «o'tib ketadigan yosh» emasligini ko'rsatishidadir. Asarda bola ulg'ayadi, ammo bu ulg'ayish har doim ham hayotiy tajriba bilan tabiiy boyish degani emas. Ayrim qahramonlarda u qo'rquv, zo'ravon muhit, noto'g'ri ta'sir va yolg'izlik bilan tezlashadi. Shuning uchun «alvido» so'zi qissada yoshning o'tishini emas, beg'uborlikning yo'qolishini anglatadi.

Bu jihat qissani bolalik haqidagi an'anaviy quvnoq asarlardan ajratadi. «Shum bola»dagi qiyinchiliklar kulgi va topqirlik bilan yengib o'tilsa, Tohir Malik qahramonlari oldida bunday himoya har doim ham mavjud emas. O'quvchi ularning xatosiga kulmaydi; aksincha, xatoning ildizini izlaydi. Ana shu o'zgarish asarning estetik ta'sirini kuchaytiradi.

Qissada bolalar taqdiri orqali kattalarning mas'uliyati masalasi ham qo'yiladi. Farzandga moddiy sharoit yaratish, uni nazorat qilish yoki jazolashning o'zi yetarli emas. Bola bilan muloqot qilish, uning ichki ehtiyojini sezish va vaqtida yo'l ko'rsatish ham tarbiyaning muhim qismidir. Asarning fojiaiy kuchi shundaki, bu ehtiyojlar o'z vaqtida qondirilmaganda, keyingi «tarbiya» ko'pincha oqibatni bartaraf eta olmaydi.

XULOSA

Tahlil natijasida Tohir Malikning «Alvido, bolalik» qissasi bolalik mavzusini jinoyat syujeti orqali emas, shu jinoyatga olib kelgan insoniy va ijtimoiy sabablarni ko'rsatish orqali chuqurlashtirgani aniqlandi. Detektiv shakl asarda maqsad emas, balki bola taqdirining ichki sabablarini ochishga xizmat qiluvchi vosita sifatida ishlatilgan.

Sarlavhadagi «alvido» tushunchasi qissaning barcha qatlamlarini birlashtiradi. Uy va ko'cha, mehr va befarqlik, moddiy to'kislik va ma'naviy bo'shliq kabi qarama-qarshiliklar esa shu sarlavhadagi ma'noni badiiy jihatdan kengaytiradi. Asrorning uyqusiz tunlari, Salimning ruhiy va jismoniy jarohatlari, Qamariddinning ta'siri hamda kattalar muhitidagi beparvolik bir nuqtada — bolaning tabiiy bolaligidan ayrilishida tutashadi.

Shu bois qissaning asosiy fojiasi faqat jinoyat sodir etilganida emas. Asosiy fojia — jinoyat sodir bo'lishidan oldin bolaning ichki dunyosida himoyasizlik va begonalik paydo bo'lganidadir. Tohir Malik o'quvchini aynan shu nuqtaga qaytaradi: bolaning xatosi ko'rinib turgan oqibat bo'lsa, uning ortidagi e'tiborsizlik va ruhiy bo'shliq ko'pincha ko'zga tashlanmaydi. «Alvido, bolalik»ning badiiy ta'siri ham ana shu yashirin sabablarni ko'rsatib, kitobxonni bola taqdiri va kattalar mas'uliyati haqida jiddiy o'ylashga majbur etishida namoyon bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Tohir Malik: «Shaytanat»ni yozganimdan afsuslanmayman! // Ozodlik radiosi. 30.10.2014.
2. Malik T. Alvigo, bolalik. – Toshkent, 1989.
3. Alvigo, bolalik (kitob tavsifi) // Asarlar.uz.
4. Sa'dullayeva N. Sh., Erbutayeva Sh. U. Tohir Malik asarlarida disfemik va evfemik vositalarning semantik tahlili («Alvigo bolalik» asari qiyosida) // Лучшие интеллектуальные исследования. 2024. Т. 11, №3. В. 26–29.
5. Quronov D., Mamajonov Z., Sheraliyeva M. Adabiyotshunoslik lug'ati. – Toshkent: Akademnashr, 2013.
6. Boboyev T. Adabiyotshunoslik asoslari. – Toshkent: O'zbekiston, 2002.
7. Бахтин М. М. Вопросы литературы и эстетики. – Москва: Художественная литература, 1975.
8. Лотман Ю. М. Структура художественного текста. – Москва: Искусство, 1970.
9. Tohir Malik. Alvigo, bolalik (audiokitob tavsifi) // Mutolaa.com.